

Türkiye’de ve dünyada, Osmanlılarda kitap ve kitabın tarihi denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan İsmail E. Erünsal’ın bu eseri otuz yıllık bir çalışmanın mahsulü.

Eserde Osmanlı vakıf kütüphanelerinin geçirdiği değişim ve gelişmeler İmparatorluğun kuruluşundan Cumhuriyet’e kadarki devrede ele alınmış ve dönemsel özellikleri belirtilerek tarihî bir sıra içinde incelenmiştir. Aynı zamanda Osmanlı dönemindeki vakıf kütüphanelerinin organizasyonu ve çalışma esasları tespit edilmiştir. Bu eser 500’e yakın vakfiye ile bazı vakıf kayıtlarının incelenmesiyle oluşturulmuştur. Bu kayıtlarda personel, koleksiyon ve yararlandırma konularındaki belge zenginliği; çalışmada bu hususlara özel olarak değinilmesine imkân vermiştir. Sınırlı malzemenin elverdiği ölçüde kütüphane binaları ve kütüphanelerin bütçeleri de incelenmiştir. Aynı bir bahiste Osmanlı kütüphanelerinin teşkilatlanmasına da yer verilmiştir.

Arşiv belgeleri gibi ham ve orijinal malzeme üzerinde yıllarca süren titiz bir çalışmanın ürünü olan elinizdeki kitap, Osmanlı kütüphaneleri ve kitap tarihi için eşsiz bir kaynaktır. Türk kültür tarihi ile ilgilenen akademisyen, öğrenci ve entelektüellerin baş ucu kitabı niteliğindeki bu çalışma, sahasındaki büyük boşluğu doldurduğu gibi kendinden sonraki birçok çalışmaya öncülük edecek bir kaynak eser niteliği de taşımaktadır.

Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik kitabıyla Osmanlı’nın entelektüel tarihi hakkındaki sınırlı bilgilerimiz zenginleşecek, Osmanlı kitap ve kütüphane tarihi ile Osmanlı kültür tarihi alanında bugüne kadar bilinen birçok hüküm değişecektir.

timas.com.tr

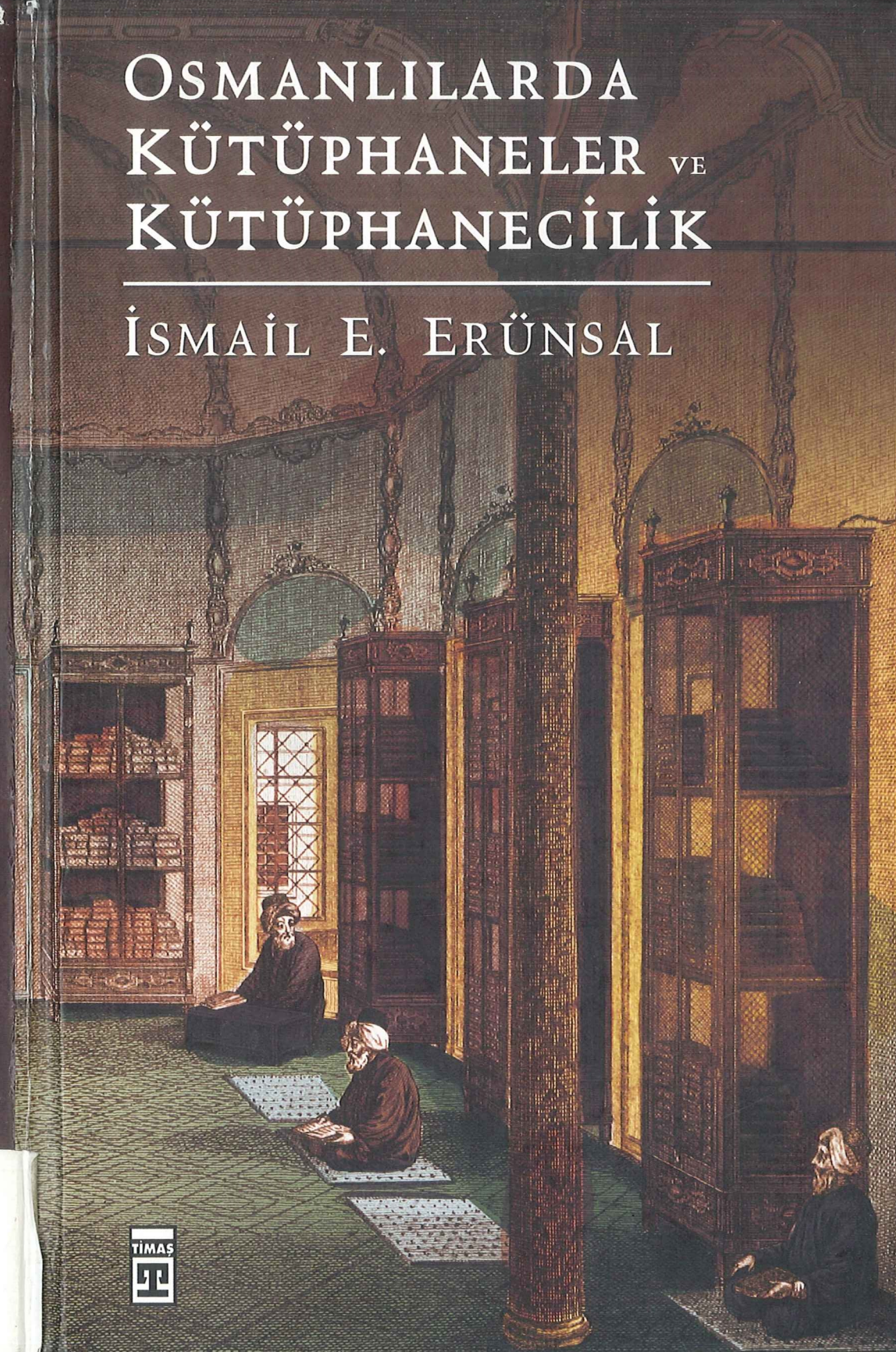

OSMANLILARDA
KÜTÜPHANELER VE
KÜTÜPHANECİLİK

İSMAİL E. ERÜNSAL

OSMANLILARDA
KÜTÜPHANELER VE
KÜTÜPHANECİLİK

İSMAİL E. ERÜNSAL

OSMANLILARDA KÜTÜPHANELER VE KÜTÜPHANECİLİK
Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu
İsmail E. Erünsal

TİMAŞ YAYINLARI | 3793
Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 71

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Filiz Dıġıroġlu
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuġ

SAYFA DÜZENİ
Nurel Naycı

1. BASKI

Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Türk Tarih Kurumu, 2008

2. BASKI

Mart 2015, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-1943-4

9 786050 819434

TİMAŞ YAYINLARI

Caġaloġlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeçi / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT

Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

OSMANLILARDA
KÜTÜPHANELER VE KÜTÜPHANECİLİK
Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu

İSMAİL E. ERÜNSAL

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	235100
Tas. No:	020.9 FRÜT

235100

İsmail Erünsal
Yazarı
M. J.

İSMAİL E. ERÜNSAL

1 Mart 1945'te Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde doğdu. 1968'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Meydan yayınevini yayımladığı *Meydan Larous: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*'nin yayın kurulunda çalıştı. 1974 yılında doktora eğitimi için İngiltere'ye gitti. Edinburgh Üniversitesinde J.R. Walsh'ın danışmanlığında Tâci-zâde Cafer Çelebi üzerine 1977 yılında doktorasını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde 1977-1990 yılları arasında öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1982 yılında doçent, 1988'de profesör oldu. 1990-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü Başkanlığı'nı yürüttü.

1984-1995 yıllarında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu üyeliği, 1992-1994 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Danışma Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1995'te Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesi olan İsmail E. Erünsal 1991 yılında Türk Tarih Kurumu ödülüne, 2011 yılında da Türk kültürü alanındaki araştırma ve yayınları nedeniyle Elginkan Vakfı Türk Kültürü Araştırma Ödülü'ne ve *Osmanlılar'da Sabaflık ve Sabaflar* kitabıyla ESKADER Araştırma Ödülü'ne, Türkiye Yazarlar Birliği Araştırma Ödülü'ne ve Necip Fazıl Kısakürek Araştırma Ödülü'ne layık görülmüştür.

1983 yılından beri İstanbul'da yayınlanmakta olan TDV İslâm Ansiklopedisi'nin yönetiminde görev almaktadır. Hâlen İSAM Kütüphanesi'nin ilmi danışmanlığı yanında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde de görev yapmaktadır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayımlanan hakemli iki akademik dergiden biri olan *İslâm Araştırmaları Dergisi*'nin yayın kurulu başkanı, *Osmanlı Araştırmaları* dergisinin ise yayın kurulu üyesidir. Ayrıca *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesi olup İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir.

Yazarın Timaş Yayınları'ndan Çıkan Kitapları:

Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri

Osmanlılarda Sabaflık ve Sabaflar

Merhum

Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız
ağabeyimin aziz hatırasına...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	11
ÖNSÖZ.....	15
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	21
KISALTMALAR.....	23
GİRİŞ: ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA KÜTÜPHANELER.....	25

I. BÖLÜM

OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

A. KURULUŞ DEVRİ KÜTÜPHANELERİ.....	83
B. CÂMİ VE MEDRESE KÜTÜPHANELERİNDEN MÜSTAKİL KÜTÜPHANELERE.....	95
a. Fâtih Devri Kütüphaneleri.....	95
b. II. Bâyezid ve I. Selim Devri Kütüphaneleri.....	115
c. Kanunî Devriyle, XVI. Asrın Sonunda Kurulan Kütüphaneler.....	128
d. Kütüphanelerin İstanbul Dışına Yayılması ve Kitap Bağışları.....	149
C. MÜSTAKİL KÜTÜPHANELER İLE BÜYÜK MEDRESE KÜTÜPHANELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	160
a. Köprülü Kütüphanesi.....	160
b. Büyük Medrese Kütüphaneleri ve Kitap Bağışları.....	163
c. III. Ahmed Devri Kütüphaneleri.....	168
ç. I. Mahmud Devri Kütüphaneleri.....	189
d. III. Osman ve III. Mustafa Devri Kütüphaneleri.....	212
e. I. Abdülhamid - III. Selim Devri Kütüphaneleri ve Kütüphanelerin Tanzimiyle İlgili Bazı Çalışmalar.....	222
f. II. Mahmud Devri Kütüphaneleri ve Evkaf ve Maârif Nezâretlerinin Kütüphanelere Yönelik Çalışmaları.....	246
D. TANZİMAT'TAN SONRA OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİ VE ISLAHI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	264

II. BÖLÜM
VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN TEŞKİLATI

A. KÜTÜPHANE PERSONELİ.....	315
a. Giriş.....	315
1. Kütüphane Personelinin Seçimi ve Tayini.....	317
2. Kütüphane Personelinin Azli.....	320
3. Kütüphane Personelinin Ücretleri.....	322
4. Personel Ücretlerinin Artırılması.....	323
b. Vakıf İdarecileri.....	329
1. Nâzır.....	329
2. Mütevelli.....	332
c. Kütüphane Görevlileri.....	334
1. Hâfız-ı kütüb.....	335
i. Hâfız-ı kütübde Aranılan Vasıflar.....	336
ii. Hâfız-ı kütübün Seçimi ve Tayini.....	342
iii. Hâfız-ı kütübün Görevleri, Sorumluluğu ve Azlini Gerektiren Sebepler.....	344
iv. Hâfız-ı kütübün Ücreti.....	355
v. Hâfız-ı kütüblerin Sayısı.....	364
vi. Hâfız-ı kütüblüğün Başka Bir Kimseye Devri.....	366
vii. Hâfız-ı kütüblüğün Babadan Oğula Geçmesi.....	366
2. Hâfız-ı kütüb Yamağı.....	368
3. Kâtib-i kütüb.....	369
4. Mücellid.....	371
5. Bevvâb ve Mustahfız.....	375
6. Ferrâş.....	376
7. Kütüphanelerin Tamir ve Bakımıyla Görevli Personel.....	378
B. KÜTÜPHANE KOLEKSİYONLARI.....	379
a. Ana Koleksiyonun Kuruluşu.....	379
b. Koleksiyonların Zenginleştirilmesi.....	386
c. Koleksiyonların Özellikleri.....	396
ç. Koleksiyonların Sayım ve Kontrolü.....	399
C. VAKIF KÜTÜPHANELERİNDE YAPILAN KATALOGLAMA ÇALIŞMALARI VE HAZIRLANAN KATALOGLAR.....	409
Ç. YARARLANDIRMA.....	436
a. Kütüphanelerin Açık Olduğu Gün ve Saatler.....	436
b. Kütüphanede Okuma, İstisnah, Öğretim, İbadet ve Diğer Faaliyetler.....	440
c. Ödünç Verme (İâre).....	446
d. Kütüphane Okuyucuları.....	470
D. BÜTÇE VE MUHASEBE.....	476
E. KÜTÜPHANE YAPILARI VE KÜTÜPHANE EŞYASI.....	484

SONUÇ.....	491
EKLER.....	497
EK: I.....	499
EK: II.....	512
EK: III.....	519
EK: IV.....	571
EK: V.....	573
EK: VI.....	578
EK: VII.....	583
EK: VIII.....	584
EK: IX.....	585
EK: X.....	586
EK: XI.....	587
EK: XII.....	588
EK: XIII.....	589
EK: XIV.....	590
EK: XV.....	591
EK: XVI.....	600
EK: XVII.....	603
EK: XVIII.....	605
EK: XIX.....	607
BİBLİYOGRAFYA.....	613
DİZİN.....	693

TEŞEKKÜR

Osmanlı devri Türk kütüphanelerinin tarihini ortaya çıkarmayı amaçlayan bazı teşebbüslere XIX. asrın sonları gibi erken bir tarihte girişilmişse de, günümüze kadar bu amacı gerçekleştiren bir çalışma ortaya çıkmamıştır. Ne Serkis Orpelyan ve Abdülzâde Mehmed Tahir'in *Mahzen-i Ulûm*'un (İstanbul 1308) altıncı cildi olarak çıkarmayı planladıkları "merkez-i saltanat-ı seniyyede ve memâlik-i şahanede" bulunan kütüphanelerle ilgili araştırma¹ ne de Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi'nin *Maârif-i Umumiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâatı* (İstanbul 1338) adlı eserinin ikinci cildi olarak tasarlanan İstanbul Kütüphaneleri Tarihçesi yayımlanabilmiştir.

Cumhuriyet'ten sonra Türk basın tarihine yönelik bazı çalışmalar yapan Selim Nüzhet Gerçek kütüphaneler tarihiyle de ilgilenmişse de, bu konuda hazırlamakta olduğu eser vakitsiz ölümü dolayısıyla tamamlanamamıştır.

Üniversitelerimizde kütüphanecilik kürsülerinin açılmasıyla bazı ilim adamları Türk kütüphanecilik tarihinin çeşitli yönlerini işleyen makaleler yayımlanmışlardır. Bu makalelerin gördüğü ilgi, kütüphaneler tarihi konusunda yapılacak monografik bir araştırma için duyulan ihtiyacın bir göstergesi olarak kabul edildiğinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Cumhuriyet'e kadarki devri içine alan yeni bir çalışmaya teşebbüs edilmiştir. Daha önce Osmanlı vakıf kütüphaneleri tarihinin bir bölümünü ele alan bir çalışmam yayımlanmıştı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi'nce yayımlanan *Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* (Ankara 1988) adlı bu eserim, üç cilt olarak planlanan bir eserin ikinci cildi

1 Ancak S. Orpelyan, 1316 tarihinde İstanbul'da yayınladığı *Mecelle-i Ulûm* adlı risâlenin üçüncü bölümünü (s. 106-120) "Memâlik-i şâhâne kütüphanelerine" ayırmıştır. Bu bölümde verilen bilgiler genellikle sâlnâmelerden alınmıştır ve ilmî bakımdan herhangi bir kıymeti yoktur. Öyle anlaşılıyor ki S. Orpelyan, ileride çıkarmayı tasarladığı altıncı cilt için topladığı malzemeyi bu risâlede değerlendirmek istemiştir. Bu risâleden beni haberdar eden merhum Ali İhsan Yurd ağabeyimi rahmetle anıyorum.

olarak tasarlanmıştı. Ancak sonraki yıllarda bu eserin başka müelliflerce hazırlanacak diğer ciltleri yazdınlamadığı için bu teşebbüs akim kaldı.

Bu eser otuz yıllık bir çalışmanın mahsulüdür. Osmanlı kütüphaneleri konusunda daha önce müstakim bir çalışmanın yapılmamış olması, uzun süren bir arşiv ve kütüphane çalışmasını zaruri kılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki okuyucuya açık tasniflerin hepsi taranmış,² Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul ve İstanbul dışındaki Şer'î Sicil arşivleri ve çeşitli kütüphanelerde bulunan vakfiye suretlerinin ve vakıf kayıtlarının hemen hemen tamamı gözden geçirilmiştir. Bu yüzden ham malzemeye dayanan bu araştırmada, belgelerin değerlendirilmesinde bazı hatalar yapılmış olabileceği gibi, konunun ele alınışında da bazı eksik kalan yönler bulunabilir. Bu hususta meslektaşlarımdan ve hocalarımdan gelecek tenkitleri şükranla karşılayacağım. Genellikle arşiv kaynaklarına dayanan bu çalışmada, elden geldiğince şimdiye kadar yapılan araştırmaların ortaya koydukları sonuçlar da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Merhum Dr. Müjgân Cunbur'un ve Merhum Prof. Dr. Süheyl Ünver'in çeşitli makaleleri bu araştırmanın ortaya konulmasında büyük yarar sağlamıştır. Bibliyografyada da görüleceği üzere, Türk kütüphanecilik tarihi her iki araştırmacıya da çok şey borçludur. Tanrı'dan Süheyl Ünver ile Dr. Müjgan Cunbur hocamıza rahmet diliyorum.

Çalışmalarım sırasında büyük yardımlarını gördüğüm bütün kütüphaneci ve arşivci dostlarıma teşekkür etmek isterim. Özel kütüphanelerde bulunan "Kamil Kepeci Bursa Şer'iyye Sicilleri Kütüphaneler Defteri"ni kullanmama müsaade ettikleri için merhum Ekrem Hakkı Ayverdi Beyefendi'yi rahmetle anar ve özel arşivindeki kütüphanelerle ilgili belgelerden yararlanmamı sağlayan Turgut Kut Bey'e şükranlarımı arz ederim. Dâima teşvik ve yardımlarını gördüğüm ve kütüphanecilik konusundaki fikir ve tecrübelerinden yararlandığım Prof. Dr. Jale Baysal Hanumefendi'ye, özellikle de İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'nde görev yaptığım yıllarda bölüm başkanı olarak bana rahat bir çalışma zemini hazırladıkları için teşekkür ederim.

Çalışmalarım süresince birçok hocamın değerli yardımları oldu. Bilhassa Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na şükranlarımı arz ediyor, merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu ve Prof. Dr. Nihad Çetin hocalarımı da rahmetle anıyorum.

Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'ndeki çalışma arkadaşlarımla, arşiv ve kütüphane çalışmalarımı kolaylaştırmak için

² Bu taramalar sırasında rastladığım bazı orijinal belgeleri şu çalışmamda yayınladım: İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Metinler ve Belgeler, I-II*, İstanbul, 1982-1990.

yaptıkları yardımları özellikle vurgulamam gerekir. Başta Dr. Bilgin Aydın olmak üzere Prof. Dr. Hamza Kandur, Doç. Dr. A. Oğuz İcimsöy, Doç. Dr. R. Tüba Çavdar (Karatepe), Dr. Mustafa Oğuz, Dr. Rıfat Günalan, Talip Mert, Dr. Ekrem Tak ve Doç. Dr. Cengiz Tomar'la Mustafa Birol Ülker'e teşekkür ederim. Kitabın baskıya hazırlanmasında emeği geçen Dr. Yücel Dağlı'yı da rahmetle anıyorum.

Bu çalışma, yıllar önce böyle bir çalışmanın lüzumuna işaret eden merhum Şinasi Tekin hocamızın bu arzusunu yerine getirir³ ve bundan sonra bu alanda yapılacak araştırmalara da bir zemin hazırlayarak yardımcı olabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Yurtdışında doktora tamamlayıp döndükten sonra bu araştırmamı ithaf ettiğim merhum ağabeyim Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın yönlendirmesiyle Kütüphanecilik bilim dalına intisap ettim. Vefatına kadar da bütün çalışmalarım da dâima destek ve yardımlarını gördüm. Kendisine rahmet diliyorum, yokluğunu her gün daha çok hissediyorum ve ortaya çıkışına vesile oldukları bu eserle borcumun bir kısmını ödeyebilmiş olmayı umuyorum.

Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL
7 Mart 2015 - Çamlıca

³ "Bu ve buna benzer vakıfnamelerin toplanarak hep bir arada tetkiki gerekmektedir. Böylece: 1) Kültür müesseselerimizden medrese ve kütüphanelerimizin tarih boyunca nasıl işlediğini, 2) Bu gibi teşekküllerde nelere, hangi kademelere, hangi mesleklerle ne gibi ehemmiyet verildiğini vs. teker teker göreceğiz. Birçok tarihçimizin yaptığı gibi vesikaların teker teker ele alınıp işlenmesi, bizi umumi ve tahlili neticelere götüremez. Mesela medrese ve kütüphaneler konusu ele alınıp bunlarla ilgili bütün vakıfnameler bir araya toplanmalı ve bunların tarih boyunca nasıl işledikleri bütün yönleriyle gösterilmelidir." Şinasi Tekin, "1729 Yılında Vakfedilmiş Bir İstanbul Medresesinin Öğretim ve İdare Kadrosu Hakkında", *Türk Kültürü*, c. VI, no. 71, Ankara 1968, s.15.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal hizmetler hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Bir insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasında duyabileceği ihtiyaçlara cevap verebilmek gayesiyle kurulmuş bu vakıflar arasında,⁴ medreselerde müderris ve öğrencilerin, mahallelerde de mahalle halkının kitap ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış kitap ve kütüphane vakıfları da bulunmaktaydı. Bu kütüphaneler ilk devirlerde ya câmî, türbe, tekke gibi müstakil bir hayır kurumunun içinde veya karakteristik Türk ve Müslüman şehirlerinin teşkilinde ve sosyal ve ekonomik hayata yön vermede önemli bir yeri olan imaret tesislerinde⁵ kurulmuşlardı. Daha sonraki yüzyıllarda da aynı gayeye yönelik, yine bir vakıf kuruluşu olan müstakil kütüphaneler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Osmanlı devri Türk kütüphaneleri karşımıza

4 "Her medenî memlekette şehre su getirmek, çeşmeler, sebiller yapmak; hastaları tedavi için bîmârhâneler darüssaâdeler (bugünkü manasıyla hastahaneler) açmak; fukarayı doyurmak için imâretler (bugünkü ismiyle aşhaneler) küşâd etmek, şehre gelen garipleri ve misafirleri i'âşe ve ibâte için tabhâneler (dârülacezeler) yolcular ve tacirler için karvansaraylar ve hanlar (oteller) inşa etmek; ölümlerin defni için hıfzussıhhaya uygun yerler tahsis etmek, şehir halkının okuması ve istifâdesi için mektepler, kütüphaneler ve müzeler te'sis etmek; daha ileri gidilerek münhasıran belediye işi olan yollar ve köprüler mevzu edilmese bile halkın bi'l-ictimâ ibadet etmeleri için ibadethaneler bina etmek... ilh. gibi medenî ve ictimâî vazifeler kâmilen belediyeye âit olduğu halde bizde bu vazifeler onikinci asra kadar hükümet ile muhtelif şahıslar ve idareler tarafından deruhde ve ifâ olunmuş ve Tanzimat devrinde ve 1252 tarihinde ise hepsini câmî' ve kâffesine şâmil olmak üzere bir Evkaf Nezâreti ihdâs edilmiştir." Osman Nuri [Ergin], "Belediye Teşkilâtı Karşısında İki Müessesesi", *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehir Emâneti Mecmu'ası*, c. 5, no. 50, İstanbul 1928, s. 66.

Ayrıca bkz: H. Baki Kunter, *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mütemmel Bir Etüd*, İstanbul 1939, s. 24-31; Aynı müellif, "Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi", *Ülkü* VI/35 (1936), s. 335-340; Norman A. Stillman, "Vağf and the Ideology of Charity in Medieval Islam", *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth*, c. 1: *Hunter of the East: Arabic and Semitic Studies*, yay. haz. Ian Richard Netton, Leiden 2000, s. 357-372.

5 Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 17-28; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitemlerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İEM*, c. XXIII/1-2 (1963), s. 239-241.

bir vakıf kuruluşu olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla bu konuda yapılacak herhangi bir çalışma da birinci derecede vakıfla ilgili vesikalara dayanmak zorunda kalacaktır.

Bu çalışmada kullanılan vakıf vesikalarını birkaç grupta incelemek mümkündür. Bir vakıf kuruluşunu incelerken ilk başvurulacak kaynak o vakfın kuruluş senedi, yani vakfiyesidir. Vakfiyelerin genellikle orijinalleri mütevellilerin elinde bulunup bunların tasdikli birer suretleri devlet arşivlerinde muhafaza edilmekteydi. Bu yüzden kitap ve kütüphane vakfiyelerinin kopyelerinin tespit edilebilmesi için Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiye defterleri ve Şer'î Siciller arşivinde bulunan çeşitli mahkemelere ait kayıtlar taranmıştır. Bunun yanında bazı vakıfların orijinal vakfiyelerinin mevcut olup-olmadığını tespit için de Topkapı Sarayı Arşivi, Başbakanlık Arşivi ve çeşitli kütüphanelerde araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucu kütüphanelerle ilgili üç yüze yakın vakfiye bulunmuştur.

Ancak herhangi bir vakıf kuruluşunun incelenmesinde sadece vakfiyelere dayanmanın ortaya çıkarabileceği bazı mahzurlar düşünülerek, vakıfların işleyişle ilgili bilgiler verebilecek kaynakların tespitine çalışılmıştır. Zira vakfiyeler bir vakfın nasıl işlediğini değil, ne şekilde çalışması istendiğini gösteren belgelerdir.⁶ Bir vakfın nasıl işlediğini ise ancak maaş defterlerinden, muhasebe cedvellerinden⁷ ve vakfın idaresiyle ilgili olarak yapılan yazışmalardan çıkarmak mümkün olabilmektedir. Bu tür belge ve yazışmaları bulabilme maksadıyla da Başbakanlık Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde bulunan 20.000 civarındaki defter arasından kütüphanelerle ilgili kayıtlar ihtiva etmesi muhtemel olan muhasebe ve evkaf vazife defterleri seçilerek taranmıştır. Ayrıca İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi mülga Evkaf-ı Hümayun Muhasipliği'nde ve İstanbul Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet Bölümü'nde bulunan defterler de incelenerek kütüphanelerle ilgili bazı orijinal kayıtlar ortaya çıkarılmıştır.

Kütüphane personelinin tayini, azli ve çıkan anlaşmazlıkların çözümlenmesi ile ilgili kayıtlar ise, Başbakanlık Arşivi'ndeki Ruus Defterlerinden yüz tanesi gözden geçirilerek ve aynı arşivde bulunan Cevdet-Maârif, Cevdet-Evkaf ve İbnülemin-Evkaf bölümlerindeki vesikalar taranarak tespit edilmiştir.

6 Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Câmii ve İmâreti Tesislerine Ait Bir Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586), *VD. IX* (1971), s. 109-110; Maya Shatzmiller, "Islamic Institutions and property rights: The Case of the Public Waqf", *JESHO* 44/1 (2001), s. 48.

7 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler* 1/2, Ankara 1965, s. 237-239.

Devletin gelir kaynaklarını tespit amacıyla yapılan sayımların sonuçlarının kaydedildiği Tahrir Defterleri'nin bazen kitap listeleri de verdiği bilindiğinden çeşitli bölgelere ait tahrir defterleri incelenmiş ve bunlardan bir kısmında bazı kayıtlar bulunabilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Selâtin Evkafı ile ilgili yazışmalar taranırken vakıfların işleyişi, kitap sağlama ve bazı kütüphanelerin kuruluşu gibi konularda aydınlanmamızı sağlayacak önemli belgeler bulunmuştur. Ayrıca bu arşivde bulunan bazı kitap listeleri Osmanlı vakıf kütüphanelerindeki kataloglama çalışmaları hakkında bilgi edinmemizi sağlama bakımından çok yararlı olmuştur.

Birkaç kütüphane kataloguna arşivlerde rastlanılmışsa da bu tür eserlerin genellikle kütüphanelerde bulunduğu görüldüğünden, çalışmamızın içine aldığı devrede yapılan kataloglar kütüphaneler taranarak tespit edilmiştir.

Basılı kaynaklar arasında Taşköprü-zâde'nin *Şakâ'ik-i Nu'maniyye* adlı eserinden ve zeylinden özellikle Osmanlı ilim hayatı ve ilmiye sınıfına mensup kimselerin kurdukları kütüphanelerle ilgili olarak bilgi edinme hususunda yararlanılmıştır. Diğer tarihî kaynaklardan ise, daha çok siyasi tarihe ağırlık verdiklerinden, pek fazla istifade edilememiştir.

Batılı yazarların Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili müşahedelerine yer veren seyahatnamelerde zaman zaman kütüphanelere de temas edilmiştir. Ancak verilen bilgilerin büyük bir kısmının herhangi bir değeri yoktur. Bu yüzden sırf zikretmiş olmak için işlenen konuya bir ışık tutmayan herhangi bir Batılı seyyahın görüşlerine yer vermedik. Bununla birlikte birkaç yerde bazı Osmanlı kütüphanelerine dâir faydalı bilgiler veren seyahatnamelere atıfta bulunuldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde başlayan kültürel çalışmaların bir ürünü olan şehir tarihlerinde, genellikle tarihî eserlere ve kitabelere de yer verildiğinden bu konudaki eserler de gözden geçirilmiştir. Şehir tarihlerinin yanında belli bir bölgenin veya devrenin tarihî eserlerini konu eden araştırmalara da müracaat edilmiştir.

Vakfiyeleri ve arşiv kaynaklarını neşre yönelik çalışmalar bu araştırmanın yürütülmesinde son derece yararlı olmuştur. Müjgân Cunbur'un yayınladığı bazı vakfiye metinleri ve vakıf kayıtlarına, Ömer Lütfi Barkan'ın neşrettiği muhasebe bilançoları ve Ekrem Hakkı Ayverdi ile yayına hazırladığı *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ne (1970) ve M. Tayyib Gökbilgin'in *Edirne ve Paşa Livası* (1952) adlı eserine sık sık başvurulmuştur.

Ancak bu çabalara rağmen Osmanlı topraklarında kurulmuş bütün kütüphaneleri tespit edebilme hedefine ulaşılabildiğini söylemek mümkün değildir. Zira bu kütüphanelerin kuruluşlarını gerçekleştiren vakfiyelerin bir kısmı resmî kayıtlara geçirilmemiş, bir kısmı ise günümüze ulaşamamıştır. Bu kütüphanelerin bazıları da zaman içinde bir iz bırakmadan kaybolmuştur. Biz yine de mevcut resmî belgelerden ve yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan yararlanarak mümkün olduğunca tam bir tespit yapmaya çalıştık.

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Tarihî gelişimi içinde kütüphane sözcüğü belgelerde, farklı koleksiyonu, teşkilatı ve işleyişi olan kurumlar için bir ayırım yapmadan kullanılmıştır. II. Murad devri vezirlerinden Saruca Paşa'nın Gelibolu'daki medresesinin bir odasındaki bir rafa konmuş herhangi sorumlusu olmayan 19 cilt kitap koleksiyonu da kütüphanedir, I. Mahmud'un Ayasofya'da kurduğu titizlikle hazırlanmış kataloğunda yer alan 4.000 civarında bir kitap koleksiyonuna, geniş bir kütüphaneci kadrosuna ve müstakil bir mekâna sahip kütüphanesi de bir kütüphanedir. Bu bakımdan her dönemde kütüphane denildiğinde farklı oluşumlar göz önüne getirilmelidir.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Osmanlılara kadar Ortaçağ İslâm dünyasında ortaya çıkmış olan kütüphaneler, genellikle bu konuda yapılan araştırmalardan yararlanılarak belirli bir düzen içinde sıralanmıştır. *Girişin orijinal bir araştırma olma gibi bir iddiası yoktur.* Zira Ortaçağ İslâm dünyasındaki kütüphanelerle ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler birçok eserde ve yüzlerce makalede tekrarlanmıştır.⁸

Çalışmamın birinci bölümünde, vakıf kütüphaneleri, kuruluştan Cumhuriyet'e kadar olan devrede geçirdikleri gelişmeler ve gösterdikleri özellikler belirtilerek tarihî bir sıra içinde incelenmiştir. Bu çalışmanın ikinci hedefi ise Osmanlı dönemindeki vakıf kütüphanelerinin organizasyonu ve çalışma esaslarını tespit etmektir. Bunu 500'e yakın vakfiyeyi ve bazı vakıf kayıtlarını inceleyerek gerçekleştirmiş olduğumu umuyorum. Bu bölümde personel, koleksiyon ve yararlandırma konularında belgelerin zenginliği, bu konular üzerinde daha fazla durulmasına sebep olmuştur. Ancak

⁸ Burada özellikle vurgulamak istediğim husus şudur: İslâm dünyasında kütüphanelere dair kaynakların verdiği bilgiler başta Yusuf Eche, Filip Tarrâzî, Yahya es-Sâ'âtî olmak üzere birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve bu konuda yüzlerce makale yazılmıştır. Benim burada yaptığım, ağırlıklı olarak araştırmacıların ortaya çıkardığı bilgileri nakletmekten ibarettir. Bu bakımdan bu bölümün orijinal bir yönü yoktur. Maalesef son yıllarda birkaç kitaptan ve beş-on makaleden yararlanarak ortaya orijinal (!) çalışmalar koyan araştırmacılar üremiş ve türemiştir.

bütçe ve kütüphane binaları bulunabilen malzemenin imkân verdiği nisbette işlenebilmiştir.

İkinci bölümde teşkilatla ilgili meseleler tarihî bir sıra içinde ele alınarak kütüphanelerde meydana gelen değişme ve gelişmeler gösterilmeye gayret edilmiştir. Bu bölümde kütüphane kurucularının isimlerinden sonra parantez içinde verilen tarihler kütüphanelerin yapılış veya vakfiyelerinin düzenleniş tarihlerini göstermektedir. Kütüphane kurucularının ölüm tarihleri belirtilmek istenildiğinde, parantez içindeki tarihten önce "öl." kısaltması konulmuştur.

Birinci ve ikinci bölümlerin ele alınışında bilinen şeylerin üzerinde etraflıca durulmamış, eksik olan bilgilerin tamamlanmasına ve yaygın olan bazı yanlış görüşlerin düzeltilmesine çalışılmıştır.

Meslektaşlarımın yaptığı araştırmalar dolayısıyla haberdar olduğum arşiv kayıtlarına hangi çalışma dolayısıyla ulaştığımı gösterme konusunda elden geldiğince titizlik göstermeye çalıştım. Maalesef son yıllarda başkalarının eserlerinden yararlanılarak ulaşılan arşiv belgelerini, aradaki araştırmacıyı aradan çıkararak kullanmak yaygın bir uygulama haline gelmiş ve bu uygulama akademik olduğunu iddia eden dergilerin sanal hakemlerinin gafletleri dolayısıyla her gün daha da yaygınlaşmaktadır.

Dr. İsmail E. Erünsal
1 Mayıs 2007 -Çamlıca

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ilk baskısı Türk Tarih Kurumu tarafından 2008 tarihinde yayımlanmıştı. (*Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 2008).⁹ Bu tarihten sonra aynı konu üzerindeki çalışmalarımı sürdürdüm. Arşivlerde yaptığım yeni taramalarda vakıf kütüphaneleriyle ilgili 100'e yakın yeni vakfiye tespit ettim. Ayrıca konuyla ilgili literatürü de güncelledim. Yeni ulaştığım bazı belge ve bilgilerin yardımıyla ilk baskıda yaptığım bazı hataları da gidermeye çalıştım. Bir bakıma kendi yaptığım yanlışları yine kendim düzelttim. Hemen hemen her bölüme bazı ilavelerde bulunduğum gibi kütüphane okuyucularıyla ilgili de müstakil bir bölüm ilave ettim.

Birinci baskısında olduğu gibi bu çalışmamın ikinci baskısında da kullandığım belgeler, eğer daha önce başka araştırmacılar tarafından kullanılmışsa bu hususu belirtmede azami dikkati gösterdim. Maalesef günümüzde bu konu son derecede suistimal edilmektedir ve bulduğunuz bir belgeyi, aradan sizi çıkararak kullanmak yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Bunun cebinizden para çalmaktan farkı yoktur. Benim bu çalışmamda okuyucu, dipnotlarda yer yer "bu belgeye şu çalışma vasıtasıyla ulaştım", "bu belgeden şu çalışma vasıtasıyla haberdar oldum" şeklinde ifadelere rastlayacaktır. Farkına varmadan bu konuda bir ihmalem oluyorsa ilgili araştırmacılardan özür dilerim. Haklarını helal etsinler.

Otuz-kırk yıllık bir çalışmadan sonra acaba oldu mu diye ortaya çıkan bu esere dönüp baktığımda, "Evet oldu," diyememenin üzüntüsünü yaşıyorum. Maalesef ülkemizde yapılan bu tür çalışmalarda siz hem işçi, hem kalfa, hem mühendis hem de mimar olmak zorundasınız. İşe sıfırdan başladığınız, binlerce belgeyi taramanız ve değerlendirmeniz gerektiği için genellikle ömrünüz kalfalıktan öteye geçmeye imkân vermiyor.

9 Aynı konunun daha muhtasar bir versiyonunu da İngilizce olarak Batı dünyasındaki okuyucular için yayınladım: *Ottoman Libraries: A Survey of the History, Development and Organization of Ottoman Foundation Libraries*, (edited by Cemal Kafadar-Gönül Alpay Tekin), Turkish Sources LXXXIV, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2008. XXIV+253.

Ortaya ancak binanın kara yapısını koyabiliyorsunuz. Batı’da aynı konuyu çalışan bir meslektaşınız ise size göre çok daha avantajlı bir konumda çalışmasına başlamaktadır. Batılı araştırmacılar, yayınlanmış olarak XI. asırdaki bir manastır kütüphanesinden ödünç kitap almış kişilerin listesine, XIII. yüzyıldaki bir kütüphanenin ödünç verme esaslarına, Canterbury’deki bir kütüphanenin 1375’te hazırlanmış kataloğuna kolayca ulaşabiliyor. Eğer kitap ticareti çalışıyorsanız Padua’da 1485 yılında yapılan bir kitap müzayedesinde kitap alanların aldıkları kitapları ve bunlara ödedikleri miktarı müzayede kataloğunda bulabiliyorsunuz. Ya da bir müstensihin XV. asırda hangi tür yazının satırını kaç yazdığını ve yazı örneklerini evinin kapısına astığı listede bulabilirsiniz. Osmanlı kültür tarihi çalışmalarında bir monografi hazırlamanın zorluğu, hem alandaki malzemenin ortaya konulup işlenmemiş olmasından hem de öncül çalışmalar bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, sizin tek başınıza yapmaya çalıştığınız işi Batılı meslektaşlarınız yüzlerce kişinin alana yaptıkları katkılardan yararlanarak yapıyorlar ve layıkıyla da yapıyorlar. Bense sadece kataloglarla ilgili 30-40 sayfalık bölümü yazmak için birkaç sene, bulduğum katalogları inceledim. Bu bakımdan tesbit ettiğim belgeleri ve az sayıda olan kaynakları¹⁰ yeterince değerlendirdiğimi söyleyemem. İnşallah gelecek nesiller bir adım önde başlayarak daha güzel çalışmalar ortaya koyarlar.

Bu baskının İslâm kütüphaneleri ile ilgili giriş bölümünü değerli meslektaşım Abdülkerim Özaydın Bey okuyarak özellikle de imlâyla ilgili değerli katkılarda bulundu. Kendisine teşekkür borçluyum. Kitabın baskıya hazırlanmasında her zaman olduğu gibi ihtiyaç duyduğumda Ender Boztürk imdadıma yetişti. Belgelerin dijitalle geçirilmesinde Oğuz Kallek’in yardımını gördüm. Her ikisi de sağ olsunlar. Kitabın ikinci baskısının Timaş Yayınları arasında çıkması için Adem Koçal Bey büyük gayret gösterdi. Zeynep Berktaş ve Filiz Dıġırođlu eserin editörlüğünü büyük bir titizlikle gerçekleştirdiler. Her üçüne de müteşekkirim.

Prof. Dr. İsmail E. Erünsal
10 Mart 2015

10 Maalesef Osmanlı dönemi tarihî kaynakları kültürel faaliyetlere çok az yer vermektedirler. Osmanlı kroniklerinin sadece birkaçında kitap ve kütüphaneyle ilgili, o da padişahın ilgisi dolayısıyla birkaç satır bulabilirsiniz.

KISALTMALAR

- A.Ü.** Ankara Üniversitesi
AJSL *The American Journal of Semitic Languages* (Chicago)
Amasya Tarihi I Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi I*, İstanbul 1327.
Ayverdi I Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1966.
Ayverdi II Ekrem Hakkı Ayverdi *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972.
Baltacı Medreseler Cahid Baltacı, *XV., XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
Belgeler I İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Metinler ve Belgeler I*, İstanbul 1982.
Belgeler II İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Metinler ve Belgeler II*, İstanbul 1990.
BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
D.E.Ü. Dokuz Eylül Üniversitesi
D.T.C.F. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DBİA *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*
Dener Dener, Halit, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957.
DİA *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
DİFM *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*
DTCF Dergisi *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*
Emsem Şemim Emsem, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c. IX, no. 1-2 (Ankara,1960), s. 14-35.
GOW Franz Babinger, *Die geschichtsschreiber der Osmanen und ihre werke*, Leipzig, 1927.
Gökbilgin, Edirne M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.
Hadika I Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, İstanbul 1281.
IC *Islamic Culture*
İ.Ü. İstanbul Üniversitesi